

IVAN ERGIĆ

A PRAVOSZLÁV LABDARÚGÁS POGÁNYSÁGA ELSŐ KÉZBŐL

A SZERB FOCI A NACIONALIZMUS KARMAIBAN*

Amikor Baselban, a Široki Brijeg¹ elleni UEFA-kupameccsen a második félidőben játékba álltam, a vendégszektor több ezer szurkolója skandálta, hogy „Öld, öld meg a szerbet!” Kissé furcsa volt ezt átélni abban a stadionban, ahol kilenc évet töltöttem el és teljes szívvel a sajátomnak éreztem. A meccs után az újságírók gyűrűjében álltam, akik közt akadt pár a *mieink* közül is, azt kértek, kommentáljam e részletet. Túlságosan is könnyű lett volna azt mondani, ám egyáltalán nem lovagias, hogy horvát szélsőségesekről van szó, akik, íme, ki tudja hányadik alkalommal mutatták meg igazi természetüket. De a hagyományos *balkáni* reflex helyett, mely ma ellepi a médiát és a gyűlöletforumokat, inkább azt mondtam, hogy ők mindnyájan ugyanúgy az enyéim is. Ez esetben nem annyira azért, mert jugoszláv szellemiségben nevelkedtem, hanem mert *kinn* senkinek sem akartam jó alkalommal szolgálni, hogy újrameséljék az egymással tradicionálisan sovinizta viszonyban lévő balkáni törzsekről és barbárokról szóló történeteket.

Amikor gyerekként arról álmodozol, hogy a nemzeti válogatottban fogsz játszani, tiszta lélekkel és a naiv gyermeki hazafisággal nem láthatod előre, hogyan néz ki mindez igazából. Nem sejtet, hogy a sportot a legföldhözragadtabb nacionalizmussal etetik, és hogy a stadionok és arénák a sovinizmus, az erőszak és a gyűlölet gyáraivá alakulnak át. Amíg játszottam, benne voltam a történetben, melyben a sportbéli patriotizmust a nacionalista populizmussal és a pravoszláv szokásrendszerrel azonosítják, de amelyek nekem inkább hasonlítottak a pogány rítusokra. Tanúja voltam a neurotikus kvázi hazafiság és hívség tragikomikus megnyilvánulásainak; ahogyan a játékosok megcsókolják a keresztet a pályára futáskor, az állandó keresztet vetésnek, a győzelemért imádkozásnak és az égre nézésnek, a felismerhetően nacionalista üdvözlésmódokkal való tisztelgésnek úgy a pályán, a játékosok körében, mint a tribünökön. Az ilyen helyzetekben jól látható, hogy a játékosok lakájjá és populistává válnak, akik főképpen elnyomni akarják magukban a rögeszmés félelmet attól, hogy hazafiatlannak kiáltsák ki őket.

* Eredetileg megjelent a *Le Monde Diplomatique* horvát kiadásának 2013. április 25-i számában: ERGIĆ, Ivan: Profesionalni sport i nacionalizam, <<http://lemondediplomatique.hr/ivan-ergic-profesionalni-sport-i-nacionalizam/>> (letöltve: 2013. 08. 07.).

A labdarúgás klerikalizálódása

Mielőtt elutazott volna a dél-afrikai világbajnokságra, a szerb válogatott meglátogatta Szent Száva belgrádi templomát. Lassan szokássá válik, hogy sok csapat az idény előtt, vagy egy nagy versenyre való elutazást megelőzően az Isten jóindulatát kéri a siker felé vezető úton, ami nemcsak a balkáni ég alatt jellegzetes, hanem mindenütt, ahol a vallásnak népies jellemzői vannak és a nemzettudat fontos részét képezi. A horvát válogatott szövetségi kapitánya a Szerbia elleni mérkőzés előtt erőért imádkozott, saját imáját kitette a közösségi hálóra, valószínűleg azért, hogy patriotizmusát így bizonyítsa. A lelátókon ugyanígy a vallásos-nemzeti ikonográfiák és skandálás dominálnak. A papság viszont nem szólal meg az effajta istenkáromlás miatt, és amiért megszegik „az Isten nevét szádra hiába ne vedd!” parancsát, és mindaddig, amíg e csoportok és a széles tömegek az ő jóindulatukat élvezik, amelyektől távol esnek a haladó eszmék, megbocsájtják nekik e halálos bűnöket és a „hamis bálványokhoz” való ragaszkodást.

A sportesemények evangelizációja, mint amit a katolikus klérus támogatott Lengyelországban, és a papság kokettálása a sporttal, mindenekelőtt elsőfokú blaszfémia. Mert a sport mint olyan valójában a siker, az érmek és a kupák fetiszizálása, ahol a pogány rítusok és a bálványimádás dominálnak. Eközben a bűnözők és az újdonsült bizniszmenek mellett a sportolók az egyház legnagyobb adományozói, emiatt szervezték meg a bűnbocsánat rendszerét, amely szinte jobban jelen van ma, mint a középkorban. A vallásos képmutatással, mely a babonasággal és a neurotikus kvázi hitbéli rítusokkal keveredett, mindenféle hitű kollégámnál találkozhattam, attól függetlenül, mely országban játszottam.

A nacionalizmus szabály szerint szinte mindig természetes szimbiózisban van az egyházzal, és ez a rendszerváltozásokkor a reakciós társadalmi klíma és politika sarokköve lesz. Ez a jelenség nemcsak a volt Jugoszlávia területén élő vallási közösségeknél tűnik szembe, hanem globálisan – az egyházi személyek sorban a jobboldal és a legutolsó konzervativizmus politikai kommisszáriáivá váltak. Ahogyan a sportolók és a szurkolók kötődnek a nacionalizmus banalizált tapasztalatához, ugyanilyen módon állnak közel a népies vallásossághoz és bigottsághoz, minek során a legalapvetőbb katekizmusról való tudatlanságukat fedik fel. S mindez a korábbi ösztönös meglátásomnak lett a bizonyítéka: hogy az ateistának mélyebb a hite, mint a divatkövető és folklorista hívőnek.

Az uszító mentalitás nem ritkán jár együtt a szenvedélyekkel átitatott tömegeseményekkel. És itt azt a média, a szurkolók, de a politikusok is erősítik. Utóbbiak mindig közel állnak az effajta pátoszhoz, miközben az utóbbi évtizedek irracionális patriotizmusa a délszláv népek körében a politika tragikus vonulataként mutatkozott meg. Miközben e dolgok, sajnos, szokványossá

váltak és idővel még tragikusabbá is, s egyfajta immunitás épül ki irányukban, mégis, legjobban a szurkolók kollektív esztelensége rázott meg egy belgrádi mérkőzésen, melyen Szerbia és Montenegró válogatottja Bosznia-Hercegovina ellen játszott. Akkor a szurkolók nagy része a stadionban a notórius jelszót ordította – „Kés, szögessdrót, Srebrenica”² –, és ilyesminek ekkora méreteken még sehol sem voltam a tanúja. A fasizmus e fajtája, sajnos, érződik a sportesemények nagy többségén, különösen, ha a volt államból származó válogatottak vagy klubok játszanak.

A volt Jugoszláviából származó játékosokról szerzett tapasztalataim alapján megértettem, hogy a klerikalizáció és a sport támogatása nem szerb jelenség. A horvát sportolók a szerbeknél is nagyobb méreteken lovagolták meg a kleronacionalizmust. Jó részük a jobboldali Horvát Demokratikus Közösség³ mellé állt, melynek legközönségesebb politikai reklámfiguráivá váltak. Ez történik, amikor olyan hangulat alakul ki, hogy nem lehetsz hazafi, ha nem állsz a kifejezetten nacionalista program és ideológia mellé. Így a horvát focisták és kézilabdázók tetszésnyilvánításai a jobboldal irányában végül természetes cselekedetnek tűnnek. Továbbá Horvátországban a kollektív sportikonográfia és eufória megkerülhetetlen része a famózus Marko Perković Thomson⁴ is a neofasiszta fellépéseivel, amit maguk a szurkolók egészítenek ki a lelátókon a fasiszta szalutálással. Thomson kellemetlen precedenst jelent a régióban, de viselkedését nemcsak tolerálják a horvát labdarúgás vezetői és a szövetségi kapitány, de közvetlenül támogatják is.

A professzionális sport mint a társadalmi anomália tükre

Az átmenetben lévő, háború utáni és posztszocialista társadalomban a sport olyan intézménnyé válik, ahol felhalmozódnak a frusztrációk, s reprodukálódik a nacionalizmus, a sovinizmus és a türelmetlenség, és mint ilyen ideális eszközzé válik a prekariátus⁵ és az elégedetlen ifjúság kordában tartására, messze a minisztériumok épületeitől, a gyárudvaroktól és az egyetemista otthonoktól. A sport itt a kollektivitás minden más formájával és a tömegeseményekkel egy sorban áll, amelyekben az elidegenedett polgár erőt kap a kollektív túlfűtöttségtől. A stadionok és arénák így a nacionalizmus és a sovinizmus inkubátoraivá válnak, az elszegényedett munkás- és középosztály utódai pedig klasszikus lumpenproletárokká. De a klub-, regionális és nacionalisztikus tudat hamis tudat, mely megakadályozza az autentikus osztálytudat kialakulását. A nemzeti és klubzászló felváltja a társadalmi igazságosságról szóló zászlót és jelszavakat, a fáklya pedig felcseréli a Molotovoktét.

A sport önmagában is a brutalitás és gladiátorság versenyszerű jegyeit viseli magán, amely a háborús tudat formáját fejleszti. Itt fontos elmondani,

függetlenül a specifikus balkáni tértől, hogy a sport mint tömegjelenség nemcsak instrumentális karakterrel bír politikai értelemben, hanem pedagógiai szerepe is van, mert reprodukálja a viselkedés darwinista modelljét, amelyet naturalizálni kell és természetesnek kell kinéznie. Ebben az értelemben megdöbbentő az a kritikátlan viszony – még a baloldali spektrum legjobb teoretikusai részéről is – a professzionális sport irányában, ami korunk szekuláris vallása, s amely állandósítja és megerősíti azokat az anomáliákat, amelyeken a kapitalista társadalom kiépült.

Emellett a professzionális sport ma testileg és lelkileg nyomorult személyt hoz létre magából a sportolóból, ami nemcsak előttem világos, aki életem jó részét a profi sportban töltöttem, de a közvélemény előtt is: az, amikor egy fiatal sportoló a nyilvánosság elé lép, már önmagában is egy közmondásos helyzet. Ugyanakkor ahelyett, hogy őszintén és kritikusan arról gondolkodnának, hogy a sportolók zöme miért válik önelégültté, műveletlen és narcisztikus úrgazdaggá és hatalmaskodó arccá, addig a közvélemény és a társadalom tagjai egyrésztől álszenteskedve felháborodnak, másrésztől kigúnyolják, kinevetik őket. Elkerülük a szembesülést a ténnyel, hogy maga a társadalom hoz létre bizonyos rétegeket, melynek tagjai specifikus körülmények közt nőnek fel, és így a sportolók, ahogyan a szurkolók is, a társadalom mint olyan rendellenességeinek a termékei, és a sportot és a szurkolást megpróbálják annak eszközeivé tenni, hogy az igazságosabb világért folytatott harctól távol tartsák őket. Ezért fontos, hogy a sport a fiatal emberek figyelmét lefoglalja, és hőseik Davor Šuker és Siniša Mihajlović, ne pedig Rade Končar vagy Ivo Lola Ribar⁶ legyenek.

A nacionalizmus, a politika és a sport nemcsak a Balkánon kapcsolódnak össze specifikus módon, de az olyan pikáns esetek típusai, amikor a játékosok nem énekelik el a himnuszt, vagy hogy a szurkolók milyen rigmusokat énekelnek, minden országban megfigyelhetőek, amelyek a nacionalizmus, az identitás, az integráció, az idegengyűlölet, a multikulturalitás kihívásai előtt állnak. Ez mindenütt megfigyelhető, ahol nagyszámú bevándorló él, mint Németországban, Franciaországban, Svédországban, és itt is gyakran lehetünk szemtanúi az átpolitizálódásnak, mely megkapja a maga dinamikáját és a látszólagos bulvárízt a médiában, pedig e kérdések természetüknél fogva nagyon veszélyesek a társadalomra. Nem kell a sport által hergelt regionális ellenségeskedést példákkal illusztrálnunk – mint mondjuk a horvátok és bosnyákok között Mosztárban, vagy elég, ha megnézzük, hogy az Anglia és Németország közti mérkőzések kifejezetten nacionalista felhangúak –, hogy világossá váljék, miért látszódik sokszor a sport a háború folytatásának más eszközeivel. Még ha nem is strukturálisan, csak fenomenológiailag elemezzük, a professzionális sportot egyre inkább darwinista aspektusára szűkítik az esztétikaival és az etikaival ellentétben, miközben az gyakorlatilag mindig a bellicizmus és a háború pecsétjét viseli magán.

A sportoló meghajol a közvélemény nyomása előtt, és világossá válik, hogy minden nyilvános szereplésekor görcsösen arra törekszik, hogy kimutassa patriotizmusát. A domináns kvázi hazafias közvéleménynek sikerült meggyőznie arról, hogy nem lehet igazi hazaszerető ember, ha nacionalizmusa nem kifejezett, ha hazája iránt erősen el nem kötelezett, így gyakran úgy anyaegyesületében, mint minden más, jónak tűnő alkalommal kitűzi magára nemzetének szimbólumait és felhasználja ikonográfiáját. A sportoló elfelejti osztályszármazását – már ha annak egyáltalán bármikor is megfelelő mértékben a tudatában volt. Tudniillik, a sportolók nagy többsége az alacsonyabb rétegek gyermekeként és szegénységben született, amely világba már a kezdetektől fogva ideológiaként hatol be a nacionalizmus és a hit, melyek feladata, hogy társadalmi helyzetüket naturalizálják, amely így számukra sorsszerűnek, azaz „isteninek” tűnik. Ez a dél-amerikai focistáknál is jól megfigyelhető, akiknek többsége a favelákból származik és a poros vidéki falvakból érkező fekete afrikaiaknál szintúgy, mint ahogyan az afroamerikaiknál az amerikai gettóknak vagy az európai metropoliszok külvárosaiba beköltözők gyermekeinél.

Nehéz nyugodtnak maradniuk a délszláv népek tagjainak identitásukban és tisztességükben azok után, amin átmentek, vagy ami előtt a globális-politikai kihívásoknak ki vannak téve. De vékony a határ a jóindulatú nacionalizmus és a radikális idegengyűlölet, a türelmetlenség és a gyűlölet között. Amikor az európai közvélemény a szurkolók rasszista, fasiszta és erőszakos kirohanásaira reagál, akkor aggódni kezdünk az ország imázsa miatt, amely demokratikus értékeire és a proklamált antifasizmusra épülne. De hogy a világ szemében civilizáltak nézzünk ki, annál sokkal fontosabb lenne a társadalom szubtilis és fokozatos faszációja miatt aggódni, amely meghatározott politikai körülmények között politikai mozgalommá és programmá nő ki, és amire, mint az utóbbi időben láthatjuk, nem immunisak a leghaladóbb európai országok sem. Ekkor a stadionok nem ritkán a fasisztoid csoportok szerepléseinek, összegyűlésének és szerveződésének helyeivé válnak, és közvetlenül az efféle tendenciák társadalmi normalizálódásnak helyeivé is.

A fiatalok lumpenproletarizálódása legvilágosabban a kávéházi és folklór-nacionalizmusban tükröződik, amely aztán a sportrendezvényeken és a kollektív eseményeken csúcsonylik ki. A stadionok és arénák így válnak olyan helyekké, ahol annak a prekariátus ifjúságnak az elégedetlensége gyűlik össze, amely szüleivel együtt a „rendszerelváltás legnagyobb vesztese”. Éppen ezért az átmenet rendszerében, pontosabban a vadkapitalizmus káoszában a sport mint intézmény nem ritkán igen specifikus és problematikus szerepet kap. Az energiának, amelynek a változást kellene elhoznia és az átmenet igazságtalanságai ellen kellene fellázadnia ahelyett, hogy osztályként tudatosná válna, irracionális elemmé válik, amelyet a klub és a nemzet hamis bálványai vezetnek. Másfelől a sportolói sikerek és a nemzeti felbuzdulás csak pillanatnyilag adnak elégedettséget, és a visszaszerzett tisztesség érzését kínálják, amelyet a balszerencse, továbbá a há-

ború és a nyomorúság általi megalázottság miatt veszítettek el. A népies populizmus emiatt mindig közel áll a sporthoz, melyben az irracionalitás uralkodik, és itt világosan látszódik a politika és a sport azonos neműsége, ahol nemcsak a sport politizációja megy végbe, hanem a politika *sportizációja* is – olyan jelszavakban közelítenek egymáshoz, mint a „Forza Italia” és hasonlók, míg maguk a politikusok a szurkolói retorikát és hangot használják fel.

A sportoló mint ellentmondásos bálvány

Meg kell érteni, hogy a sportolók, különösen a focisták, egy olyan világban élnek, melyben a bűnözők, a menedzserstruktúrák uzsorásai, a sportszervezetek korrumpált nyakkendősei és a különféle profilú politikusok a meghatározóak, akik együtt aknázzák ki az ő népszerűségüket, elsősorban éretlenségükre számítva. Senki sem látja őket áldozatnak, sőt, a domináns kispolgári közvélemény irigyli őket, de minden alkalmat megragad a lekicsinylésükre. Paradox módon a másik oldalról pedig eszményképekké kiáltják ki őket, akiknek példaképeknek kell lenniük, és a világban ez a domináns vélemény, mert a sport mint a morál és a *fair play* utolsó menedékhelye arra törekszik, hogy megőrizze tisztasága és ártatlansága auráját. De eddig senkinek sem sikerült megmagyaráznia, hogy egy olyan valaki, aki a húszas éveiben jár, nincs iskolázottsága, értékrendszere sem épült ki, hogyan is lehetne példakép úgy, hogy tudatában is legyen annak, milyen társadalomban él és hogy abban mi az ő valódi funkciója. Ő valóban modell, de egy másik értelemben, az eszménykép értelmében, akinek azt kell szuggerálnia, hogy sikeresnek és népszerűnek lenni az életben a legtöbb, ami elérhető, és ezért brutálisnak és kompromisszummentes versenyzőnek kell lenni. Emiatt a sportoló hálás alak a kapitalista rendszer és a szociáldarwinizmus számára, amely azokat jutalmazza, akik mindent figyelmen kívül hagyva érnek fel a csúcsra.

A nacionalizmusnak hihetetlen képessége van a regenerálódásra, és a jobboldal a rövid- és középtávú napi politikai célokra használja fel. A kollektív események hiányában, melyekben az egész nemzetnek lehetősége lenne részt venni, a sport szinte az egyedüli hely a nacionalizmus megmutatkozására, annak vulgáris formájában. Mint ilyen döntővé válik a nemzeti tudat állandó felfrissítésében. Az egyszerű ember ikonográfia, jelszavak, dalok, zászlók nélkül a mindennapi életben már nem tudja kifejezni patriotizmusát és hazája iránti szeretetét. A kollektív túlfűtöttség, különösen siker és győzelem esetén, kompenzál minden megaláztatásért és zaklatásért, amelyet a munkahelyen és a mindennapokban élnek át, és ilyen értelemben szintűgy katarziszt vált ki. Ami ugyan egy neofreudiánus tézis, de még nem haladták meg.

A klubhűség, a regionalizmus, a rivalizálás, a válogatott, a szurkolás a tudatot olyan állapotba hozták, hogy sport nélkül már létezhetetlen elkép-

zelni az államot és a társadalmat. A fiatalok nagy többsége nagyobb érzelmi összeomlást és nagyobb egzisztenciális pánikrohamot él át, amikor kedvenc klubja csőd és a megszűntetés előtt áll, mint amikor az a vállalat szünteti be a munkáját, melyből a helyi közösség vagy a tágabb régió él. Ez leginkább a válságok során látszik, amikor az identitást hordozó klub megmentését a közvélemény többsége támogatja, úgy, hogy ugyanezen adófizetők pénzét gyakran a klub megmaradására és gyógyulására költik el, miközben ők az élet alapvető feltételei nélkül maradnak. Nem véletlen, hogy a sport-kollektívizmus iránti odafordulás, a szenvedélyesség és az eufória időszakai épp a válsággal, a tranzícióval és más társadalmi folyamatokkal esnek egy időbe, amely időszakok természetüknél fogva stresszesek és gyakran elviselhetetlenek. A nemzeti válogatottal, a klubhűséggel és az aktív részvétellel együtt döntő politikai szerepük van a szociális béke megőrzésében, és ezt a kapitalista rendszer politikusai és intézményei nagyon jól tudják is. Szinte félnék attól a gondolattól, hogy eltűnik a sport, mert annak hatása a társadalomra és a szociális békére, s ezzel együtt a rendszerre, katasztrofális lenne.

Az ókori római maxima a kenyérről és a cirkuszról, sajnos, nem veszít aktualitásából mindaddig, amíg egy társadalmon belül megvannak a kizsákmányolási rendszerek, mert ez a legmegfelelőbb, és ami a legfontosabb, a legolcsóbb mód az alacsonyabb rétegek és az elszegényedett munkásosztály immunissá tételére, az osztályellentétek elkerülésére. Régen ez a vallás volt, mint a nép ópiuma, ma pedig ezt a szerepet a sport tölti be, szekuláris vallásként. Ezért aztán, ahogyan a gyereket már kiskorában megkeresztelték és a hithez kötötték, ami térségünkben szinte szabályszerűen az etnikai hovatartozással él szimbiózisban, ma már szintúgy kiskorában a klub és a nemzeti válogatott sáljaiba és zászlójába tekerik, és így az a magában hordott identitás elidegeníthetetlen részévé válik. Mindez mint valami jóindulatú és politikamentes dolog jelenik meg, noha lényegében egyáltalán nem az, mert a dolgok és a valóság iránti affektív kötődés és kritikamentes viszony az, amely a legjobban lehetővé teszi, hogy kizsákmányolják az embert.

A fentiek azonban nem az anacionalista puritanizmus pozíciójából mondatódnak ki, mely irtózik a földközeli jelszavaktól és ikonográfiától, vagy egy olyan önelégült kozmopolita pozíciójából, amely főntről döntőbíráskodik. Rajtam inkább az ésszerű patriotizmus iránti gyász uralkodik el, a nép iránt, amely tudatában van társadalmi valóságának, amit közös erővel kell megváltoztatni, nem pedig kollektív eufóriával. A nacionalizmusnak, mely a hazaszeretetet jelenti, van értelme olyan pillanatokban, amikor egy nép identitása és kultúrája veszélyben van, vagy ha a nemzettudat alapjaiban a kulturális és gazdasági antiimperializmus elleni, illetve más ellenállási formák jelennek meg. De ha a történelmi események jellegét történelmi távlatokban vizsgáljuk, felismerhetjük, hogy a sport, a vallás, a nacionalizmus, melyek bizonyos történelmi pillanatokban az emancipációt szolgálhatják, adott esetben a meg-

lévő viszonyok konzerválását és a kapitalista értékhorizont gramscsiánus integrációját hordozzák.

Az effajta kulturális hegemonizáció akkor erősödik, ha a gazdaság liberalizálását kell végrehajtani. Ezek a narratívák csak az eltorzult tudat szimp-tómái, és ahogyan azt közelmúltunk mutatja, szabályosan azt szolgálják, hogy végrehajtsák az elsődleges tőkefelhalmozást és a munkások hatalomtól való megfosztását a privatizáció, más szóval a klasszikus rablás révén. Emi-att érthetetlen az, hogy a kritikai elmélet és a baloldal krónikusan elkerüli a professzionális sport elemzését a maga társadalmi lényegét tekintve, tudni-illik mint ami a kizsákmányolás osztályrendszerén belül azon funkcionális elemek egyike, amelyek e kizsákmányolást fenntartják és erősítik. Általában úgy fókuszálnak a sport jellegére, mint ami a nemzeti és egyéb szenvedélyek gyűjtőhelye – és az is. De nem ismerik fel a sport szerepét annak társadalom-történeti totalitásában, amelyben nem ritkán a kapitalista rendszer *par excellence* intézményi szereplőjeként lép fel.

Fordította: Horváth György

Jegyzetek

- ¹ Bosznia-hercegovinai élvonalbeli labdarúgócsapat, hangsúlyos horvát (nacionalis-ta) kötődésekkel. A csapat Facebook-oldalán jelzik, hogy ez az egyedüli horvát klub, melyben csak horvátok játszanak. De ugyanezt a városnevet viseli a Zürichben élő horvátok focicsapata is. (A Ford.)
- ² Az eredetiben: „Nož, žica, Srebrenica” – ami egyértelműen a srebrenicai népirtásra utal. (A Ford.)
- ³ Hrvatska Demokratska Zajednica – A független Horvátország első elnöke, Franjo Tuđman által irányított párt, mely 1990-től Tuđman haláláig volt hatalmon, de 2003 és 2010 között is. Későbbi elnökét, Ivo Sanadert, aki kormányfő is volt, korrupció vád-jával 10 év börtönbüntetésre ítélték. (A Ford.)
- ⁴ Horvát énekes, a horvát show-biznisz egyik meghatározó alakja, aki ultranacionalista, sovíniszta, illetve usztasa dalaival tűnik ki. (A Ford.)
- ⁵ Prekariátus – a Guy Standing közgazdász által alkotott fogalom a precarious (bizony-talan) és a proletariátus szó összevonásából ered, és azt az újonnan létrejövő, legal-sóbb új társadalmi osztályt jelenti, amelyet állandó létbizonytalanság jellemez: fiatalok, soha nem volt állandó munkájuk, szociális segélyre szorul(ná)nak. Egy részük erőszakra hajlamos. (A Ford.)
- ⁶ Šuker horvát válogatott focista volt, Mihajlović pedig nacionalizmusáról hírhedt szerb válogatott focista, majd szövetségi kapitány, míg Rade Končar horvátországi szerb partizánhős, mártír volt, Ivo Lola Ribar pedig a fiatal kommunisták vezetője is volt, aki szintén a második világháborúban esett el.